

РОЗВИТОК ІДЕЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЄЮ ЗАХІДНИХ КРАЇН

Реалізація конституційних принципів демократизму, народного суверенітету, верховенства права, засад економічної, політичної та ідеологічної багатоманітності актуалізують дослідження гуманітарними науками проблеми визначення методів та засобів досягнення зазначеної мети, обґрунтування юридичних, економічних та політичних механізмів створення правової держави соціального характеру, здатної в умовах ринкових відносин і вільної конкуренції забезпечити соціальну безпеку і стабільність суспільства, гарантувати права і свободи людини і громадянина, створити рівні умови і можливості всебічного розвитку особи, забезпечити входження України до спільноти демократичних держав.

Важливим аспектом вирішення вказаної проблеми є дослідження сутності та практики формування громадянського суспільства та відповідної йому державності соціально-правового характеру демократичними суспільствами.

Суттєвий внесок у розробку цієї проблематики зробили Бабкін В.Д., Горбатенко В.П., Гринюк Р.Ф., Михальченко М.І., Оніщенко Н.М., Сіленко А.О., Сіренко В.Ф., Скакун О.Ф., Скрипнюк О.В., Тимченко С.М., Щедрова Г.П. та ін., в яких критично, з високим рівнем об'єктивності й науковості переосмислюються надбання світової науки і практики модернізаційних процесів, які мають методологічне і практичне значення для дослідження особливостей становлення громадянського суспільства та відповідної йому демократичної форми політичної організації, визначення перспектив і шляхів розвитку соціальної правової держави в Україні.

Водночас слід зазначити, що в деяких інших сучасних дослідженнях генези, сутності та перспектив правової соціальної державності не повністю розкриваються сутність та особливості становлення відповідних теоретичних концепцій, не враховуються політичні, економічні та соціальні чинники історичного періоду в якому вони виникли, соціальний статус авторів та їх належність до тієї чи іншої ідейно-політичної течії.

Зазначимо також, що в наукових дослідженнях державності соціально-правового характеру та особливостей її становлення не приділяється належної уваги з'ясуванню в цьому процесі ролі соціал-демократичного руху в західних країнах, ідеологія якого "схвилювала

уяву людей всього світу, сприяла успіху прогресивних політичних рухів, забезпечила рішуче покращення рівня життя трудящих, і тим самим зробила внесок у формування обрису ХХ століття” [1].

Метою цієї статті є дослідження процесу формування та концептуального оформлення ідеї соціально-правової держави політичними партіями і громадськими рухами соціал-демократичного спрямування західної Європи.

З’ясовуючи в плані нашого дослідження роль соціал-демократії, необхідно виділити чотири взаємопов’язані компоненти її участі в теоретично-пізнавальному, прогностичному та практичному процесах державотворення.

По-перше, це розробка теоретичної моделі правової держави соціального характеру лідерами партій соціал-демократичного спрямування; по-друге, формування цього ідеалу в програмних документах соціал-демократичних партій; по-третє, його репродукування в суспільній свідомості; залучення широких верств населення до процесу виборювання громадянських, політичних та соціальних прав; по-четверте, участь соціал-демократичних партій у практичних заходах щодо втілення аспектів соціально-правової держави в життя.

За географією, соціальною основою, сприйняттям ідеології населенням, а також за впливом на трансформаційні процеси суспільств соціал-демократія має суттєві переваги над іншими політичними рухами і є “найстарішою” поміж них.

Становлення соціал-демократії відбувалося під впливом політичних, соціальних і культурних чинників. У цьому плані слід погодитись з точкою зору, що його духовним корінням стали “християнство, гуманістична філософія, епоха Просвіти, вчення Маркса про історію і суспільство, а також досвід робітничого руху” [2].

Не можна недооцінювати також впливу на становлення соціал-демократії утопічного соціалізму, ідеологи якого протягом майже трьох століть здійснювали пошук більш функціональних моделей державного і суспільного розвитку.

Безпосередньо перші осередки цього впливового політичного руху та його ідеологія почали формуватись у західній Європі в другій половині ХІХ століття, а цей процес продовжувався до початку 20 років ХХ століття.

Поступово в багатьох країнах західної Європи соціал-демократичні партії стали провідним елементом їх політичних систем і почали здійснювати суттєвий вплив на розвиток теорії соціально-правової держави, а також визначення стратегії і тактики суспільних перетворень.

Входячи до парламентів держав вони брали безпосередню участь у розробці програм соціально-економічного розвитку та їх здійсненні, визначали особливості розподілу матеріальних і духовних благ, вживали заходів щодо усунення соціальних небезпек.

У виборюванні свого суспільного ідеалу соціал-демократія постійно знаходила форми взаємодії з іншими інститутами громадянського суспільства і, зокрема, з професійними спілками, які мають більш тривалу історію.

Після створення міжнародних соціал-демократичних організацій участь цього політичного руху в теоретичному обґрунтуванні державності соціально-правового характеру та державотворчих процесах посилилась завдяки координації “боротьби демократичних соціалістів за соціальну справедливість, гідність людини та демократію” [3]. Йдеться про створення у травні 1923 року Робітничого соціалістичного Інтернаціоналу.

У програмних документах цієї міжнародної соціал-демократичної організації ідейним орієнтиром був визначений “демократичний соціалізм”.

Політичним спадкоємцем і продовжувачем ідеології Робітничого соціалістичного Інтернаціоналу став Соціалістичний Інтернаціонал, що був заснований у червні-липні 1951 року в Франкфурті-на-Майні.

Від початку свого заснування “Соцінтер виступив як основна організаційна та ідеологічна сила міжнародної соціал-демократії і поступово став однією з найбільших і впливовіших міжнародних організацій” [4], “устремлінням яких є здійснення принципів демократичного соціалізму” [5].

Теоретичну розробку концепції демократичного соціалізму здійснювали свого часу німецькі соціал-демократи Едуард Бернштейн та Карл Каутський, австро-німецький соціал-демократ Рудольф Гільфердінг, лідер австрійської соціал-демократії Отто Бауер, а також інші провідні представники цього руху.

У цілому основні аспекти концепції демократичного соціалізму були викладені в 1951 році у Франкфуртській декларації Соціалістичного Інтернаціоналу “Мета і завдання демократичного соціалізму”, в програмних документах соціал-демократичних партій західних країн кінця п’ятдесятих – початку шістдесятих років ХХ століття. Зокрема, це Віденська програма Соціалістичної партії Австрії 1958 року і Годесбергська програма Соціал-демократичної партії Німеччини 1959 року та інші.

Демократичний соціалізм визначається як міжнародний рух за свободу, соціальну справедливість і солідарність, метою якого є досягнення спокою в світі, в якому б отримали розвиток основні його

цінності і де кожен індивід мав би можливість жити повноцінним життям, повністю реалізуючи свої можливості з повною гарантією людських і громадянських прав у рамках демократичного суспільства.

В основу концепції демократичного соціалізму покладений принцип визнання основних прав і свобод людини. “При тлумаченні основної ідеї демократичного соціалізму, завжди згадувались гідність людини, його право на власну індивідуальність і на самовизначення” [6].

Становлення демократичного соціалізму згідно з цією концепцією розглядається як процес постійної модернізації суспільства і держави, що проходить декілька етапів.

Базою демократичного соціалізму, першим етапом його розвитку є створення політичної демократії, основ правової державності.

За своїм змістом це: визнання і гарантування прав і свобод людини; наявність інститутів громадянського суспільства; політичний плюралізм; участь різних політичних сил в управлінні суспільними справами через своїх представників у владних органах; юридичні гарантії і забезпеченість функціонування всіх форм демократії (вибори, референдум тощо); реальне втілення принципу поділу влад, правове визначення функцій органів держави; наявність незалежної системи правосуддя, основою якого є панування закону, неупереджене його застосування до всіх громадян.

Наступним етапом трансформації суспільства і держави на шляху до демократичного соціалізму є досягнення економічного демократизму. Такий стан розвитку суспільства і держави передбачає запровадження демократичних принципів управління в сферах господарювання, виробництва і підприємництва; широку участь трудящих та їх професійних спілок в управлінні як державними так і приватними підприємствами, як у межах регіону так і на рівні держави; розвиток соціального партнерства; створення держави загального добробуту (соціальної держави).

Зазначимо, що в концепції соціально-правової держави соціал-демократії “держави загального добробуту” і “соціальна держава” розглядаються як тотожні поняття.

Біля витоків ідеї економічного демократизму стояв Рудольф Гільфердінг. У статті “Проблеми сучасності” він, зокрема, зазначав, що передумовою економічного демократизму (організованого капіталізму) є реальне укріплення свідомого порядку і покращення керівництва економікою, яка намагається на капіталістичній основі перебороти анархію виробництва, іманентну капіталізму вільної конкуренції.

Він стверджував, що становлення економічної демократії є “складною проблемою, вирішення якої можливе лише як результат довготривалого історичного процесу; під час якого прогресуюча організація економіки концентрованим капіталом буде все більше підпадати під демократичний контроль” [7].

Важливим аспектом економічної демократії він вважав співучасть робітників в управлінні підприємствами.

В умовах економічного (господарського) демократизму зазначав, свого часу, ще один фундатор цієї ідеології, Карл Каутський, держава перестає використовуватись для інтересів капіталістів. Демократична держава “за її тенденціями направлена на те, щоб бути не органом меншості, якими були до неї держави, а органом більшості населення, тобто трудящих класів” [8]. “В сучасних економічних і технічних умовах, стверджував він, демократія є історичною необхідністю – як для пролетаріата, так і для самої держави” [9].

Важливою умовою демократизації економіки на думку ще одного ідеолога цієї концепції Едуарда Бернштейна, є децентралізація капіталу шляхом збільшення чисельності і ролі акціонерних товариств, випуск акцій. Зазначене повинно сприяти збільшенню кількості власників, росту добробуту трудящих, попередженню соціальних конфліктів і насамкінець соціалістичній трансформації буржуазного суспільства.

Згідно з ст. 57 Стокгольмської декларації принципів Соціалістичного Інтернаціоналу (1989 р.) основою сучасного розуміння економічного демократизму соціал-демократії є визнання економічних та соціальних прав людини: право “формувати профспілки і страйкувати, право на соціальну безпеку і забезпечення для всіх, включаючи охорону материнства і дитинства; на освіту і дозвілля; на достойне житло; на економічну безпеку” [10].

Не менш важливим визнається забезпечення права на повну і корисну зайнятість, за умови відповідної винагороди.

Водночас у ст. 58 Декларації робиться застереження, що економічні права не повинні розглядатися як допомога позбавленим ініціативи пасивним індивідам або надання субсидій маргінальним групам суспільства. Це, перш за все, гарантія участі всіх громадян у житті суспільства, спільна діяльність усіх на створення інтегрованого суспільства, яке забезпечує загальний добробут.

Важливими аспектами економічного демократизму є суспільний контроль над інвестиціями; захист суспільних і соціальних інтересів; соціалізація затрат і вигод від економічних перетворень; демократизація установ світової фінансової та економічної систем за умови участі в

них всіх країн; компенсація ризиків і витрат ринкової економіки; міжнародний контроль за діями транснаціональних корпорацій.

Водночас економічний демократизм передбачає широку участь інститутів громадянського суспільства та трудящих у прийнятті рішень власників засобів виробництва та у формуванні національної економічної політики.

Як складова концепції соціально-правової держави соціал-демократії економічний демократизм передбачає “захищати націоналізацію і державну власність у рамках змішаної економіки”, наявність кооперативів робітників і фермерів на засадах самоуправління, а також державних підприємств “з демократичною формою правління і прийняття рішень там, де існує необхідність сприяти урядам у реалізації соціальних та економічних пріоритетів”.

Причому тлумачення сутності змішаної економіки впродовж ХХ століття зазнало суттєвих змін.

Якщо на початку цього періоду змішана економіка розглядалась більшістю соціал-демократів як така, що заснована на націоналізованих підприємствах, власності муніципальних органів, кооперативів, трудових колективів і приватній власності, то після Другої світової війни ідеї усупільнення власності перестали бути провідними в їх концепціях соціальної держави.

Але концентрація економічної влади в руках вузького кола приватних власників повинна включатись, як і раніше, до процесів використання і розподілу засобів виробництва. Також повинні залучатись крім виробників громадяни і споживачі. Відповідно до суспільного ідеалу сучасних соціал-демократів, ринкова економіка в чистому вигляді не може гарантувати досягнення соціальних цілей економічного зростання. Ринок повинен бути провідником досягнень і забезпечувати вимоги споживачів “посередництвом функціонування економіки”. Держава, у свою чергу, “зобов’язана регулювати ринок в інтересах людей і забезпечувати робітникам вигоду від використання технологій, сприяти набуттю відповідного виробничого досвіду, проведенню дозвілля і подальшому вдосконаленню особи”. Держава за участі самих робітників і використовуючи новітні технології повинна опікуватись проблемою гуманізації труда [11].

Наступним етапом розвитку демократичного соціалізму є встановлення соціальної демократії, вищої стадії розвитку суспільства і держави, на якій мають бути забезпечені демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства, комплекс громадянських, політичних, економічних і соціальних прав людини, а також повинні бути наповнені реальним змістом основні цінності демократичного соціалізму: свобода, справедливість і солідарність.

Основні цінності, як зазначає Т. Майєр, “становлять щодо суспільства в цілому моральний і політичний критерій, який ... визначає придатність окремих проектів реформ. Водночас основні цінності є регулятивними ідеями поступового перетворення суспільства” [12].

Свободу соціал-демократи розглядають як результат індивідуальних і спільних зусиль, тобто двох складових частин одного цілеспрямованого процесу, в якому виключений політичний тиск на людину і кожен має шанс для здійснення своїх особистих інтересів та індивідуальних можливостей.

Втім досягнення свободи вважається можливим лише за умови, коли люди стануть творцями власного життя і виключення класової, релігійної та іншої експлуатації.

А реального змісту свобода набуде лише тоді, коли кожна людина буде мати можливість вільно розвивати свою особистість і свідомо брати участь у політичному і культурному житті.

Втім свобода людини в суспільстві не є свавільною. Умовою і межею свободи окремої людини є свобода іншої.

Водночас “свобода вимагає звільнення від принизливої залежності, від бідності і страху, але вона також означає і можливість розвивати індивідуальні здібності, а також відповідально брати участь у суспільному і політичному житті” [13].

Але використати свій шанс бути вільною може лише особа, соціальний захист якої гарантований і вона знаходиться в рівних з усіма умовах.

Виразом цінності всіх людей і умовою їх вільного розвитку соціал-демократія вважає рівність їх прав і можливостей у соціальній, економічній і культурній сферах. Рівність вважається невід’ємною від свободи, важливою умовою розвитку індивідуальних особливостей кожного і соціального прогресу в цілому.

Справедливість у концепції демократичного соціалізму розглядається як припинення всякої дискримінації особи, а також рівність прав і можливостей для всіх. Вона вимагає створити можливості для компенсації “фізичних, розумових і соціальних нерівностей, а також забезпечити незалежність від власників засобів виробництва або утримувачів політичної влади” [14].

Справедливість передбачає: однакову для всіх свободу; рівність перед законом, у політичному і соціальному житті, у питаннях соціального захисту, власності і влади, у розподілі прибутку; рівність в отриманні освіти і професійному навчанні, у доступі до культурних цінностей.

Так само фундаментальною цінністю, взаємопов’язаною з свободою і справедливістю вважається солідарність, сутністю якої є гуманізм і співчуття до жертв несправедливості. Солідарність

протистоїть егоїстичному індивідуалізму. Її утвердження є запорукою стабільності суспільства, забезпечення свободи всіх людей і розширення можливостей розвитку кожної особи. “Без солідарності не може бути людського співтовариства” [15].

Особливого значення, зазначається в Декларації, принцип солідарності набуває тепер “в умовах безпрецедентної взаємозалежності між індивідом і державою і стає необхідним для виживання людства” [16].

На відміну від ідеології лібералізму чи консерватизму, в яких визначальним аспектом вважається індивідуальна свобода, соціал-демократія розглядає свободу, справедливість і солідарність як взаємопов’язані і такі, що обумовлюють одна одну цінності.

Інколи (наприклад, у програмних документах шведських соціал-демократів та ін.) до основних цінностей демократичного соціалізму відносяться також: демократія, верховенство права, децентралізація влади, контроль за технічним прогресом.

Водночас при визначенні зовнішніх функцій соціально-правової держави до системи основних цінностей демократичного соціалізму зараховуються: “мир; міжнародна солідарність; терпимість і мирне співіснування; ліквідація всяких проявів соціальної нерівності і дискримінації; збагачення і розвиток різних культур” [17].

Мир, зазначається в Стокгольмській декларації принципів Соціалістичного Інтернаціоналу (1989 р.), є умовою побудови демократичного соціалізму і основною цінністю для всіх політичних систем і абсолютною необхідністю для всього людства.

Пропонується усунути економічні і соціальні причини міжнародних конфліктів шляхом досягнення всезагальної справедливості і створенням нових важелів для мирного врегулювання глобальних конфліктів.

Основою діяльності сучасних держав на міжнародній арені мають бути повага до національного суверенітету, визнання права на національне самовизначення, припинення поставок зброї ворогуючим сторонам. Для цього повинні об’єднуватись зусилля як окремих держав так і міжнародних організацій. Відповідні їх дії слід підтверджувати угодами між великими впливовими державами.

Задля збереження миру, як реального втілення цієї основної цінності, соціал-демократи закликають держави і нації до співпраці і змагання з метою створення систем соціального забезпечення, підвищення добробуту і розвитку солідарності.

Рівень актуалізації принципу міжнародної солідарності підвищується в умовах світової інтеграції і взаємозалежності держав.

Відповідно до зазначеного, програма модернізації соціально-

правової держави в концепції західної соціал-демократії передбачає досягнення нового рівня співробітництва між індустріально розвиненими країнами і тими, що тільки обрали цей суспільний ідеал як орієнтир свого розвитку. Важливою в цьому плані має бути співпраця країн багатой Півночі і бідного Півдня.

З метою усунення регресу південних країн, стимулювання в них демократії, розвитку економічної і стабілізації соціальної сфер, ефективним проявом солідарності має стати списання боргів бідним країнам, забезпечення їх доступу на ринки північних держав, експорт нових технологій.

Нагальною проблемою в концепції соціально-правової держави, сформованої соціал-демократією, є розвиток культурної демократії. “В межах кожного суспільства різні культури повинні мати рівні права і рівний доступ до національного і всесвітнього культурного надбання”[18].

Втім всі основні цінності демократичного соціалізму за своїм змістом можуть вважатися загальнодемократичними, гуманістичними цінностями і розглядатись як принципи організації громадянського суспільства і побудови соціально-правової держави.

Механізмом забезпечення умов функціонування основних цінностей демократичного соціалізму є право. Основою цього найбільш ефективного соціального регулятора є воля більшості, народу, який визнається також джерелом влади.

Шляхом встановлення загальнообов'язкових приписів право узгоджує індивідуальні і колективні інтереси і створює простір для реалізації свободи, справедливості, рівності й солідарності.

Викладене дає підстави дійти висновку, що процес формування ідеї державності соціального і правового характеру в країнах західної Європи активізувався в другій половині XIX століття з появою соціал-демократичного політичного руху, який обрав таку державу за бажаний суспільний ідеал.

Соціал-демократичні партії континентальної Європи до середини XX ст. зробили значний внесок у концептуальне оформлення теорії соціально-правової держави, визначивши її основними завданнями побудову демократичного соціалізму (соціальної правової держави), який розглядається як закономірний процес модернізації держави і є можливим за умови створення економічного демократизму і соціальної демократії як вищої форми розвитку суспільства і держави, яка забезпечить демократизацію всіх сфер життєдіяльності суспільства, комплекс громадянських, політичних, економічних і соціальних прав людини і наповнить реальним змістом основні цінності демократичного соціалізму: свободу, справедливість і

солідарність.

1. Декларация принципов социалистического интернационала (1989 г.) (Стокгольмская декларация) // Медведчук В.В. Дух и принципы социал-демократии: украинская перспектива. – К., 2000. – С. 135.
2. Программа принципов социал-демократической партии Германии (1989 г.) (Берлинская программа) // Медведчук В.В. Дух и принципы социал-демократии: украинская перспектива. – К., 2000. – С. 174.
3. Декларация принципов Социалистического Интернационала (1989 г.). ст. 10.
4. Медведчук В.В. Дух и принципы социал-демократии: украинская перспектива. – К., 2000. – С. 131.
5. Современная социал-демократия: Словарь-справочник / В.Я. Швейцер; Под общ. ред. А.А. Галкина. – М., 1990. – С. 18.
6. Брандт В. Будущее демократического социализма // Социализм будущего. Журнал политических дебатов. Том 1. – № 1. – 1990. – С. 17.
7. Цит. по Идеологии международной социал-демократии в период между двумя мировыми войнами / Отв. ред. А.С. Черняев, А.А. Галкин. – М., 1984. – С. 58-59.
8. Там само. – С. 65.
9. Каутский К. Терроризм и коммунизм // Демократия и социализм: фрагменты работ разных лет. – М., 1991. – С. 34.
10. Декларация принципов Социалистического Интернационала (1989 г.) (Стокгольмская декларация) // Медведчук В.В. Дух и принципы социал-демократии: украинская перспектива. – К., 2000. – С. 150.
11. Див.: ст. 60, 61, 62, 81 Декларації. Там само. – С. 150-152, 156.
12. Майер Т. Трансформація соціал-демократії. Партія на шляху у ХХІ століття. – К., 2004. – С. 37.
13. Программа